

TURLI NUTQIY VAZIYATLARDA TIL HODISALARIDAN O‘RINLI FOYDALANISH

Rayimova Zuxro Erkin qizi

Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek

tili va adabiyoti universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti ta’lim fakulteti

+998947342626

zuxrorayimova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli nutqiy vaziyatlarda til hodisalaridan o‘rinli foydalanish holatlari, nutqiy vaziyatlar va ularning ta’lim tizimidagi ahamiyati, shuningdek, til hodisalaridan ta’lim tizimida qanday holatlarda foydalanish to‘g‘risida ma’lumotlar berildi.

Аннотация: В данной статье дана информация о случаях уместного использования языковых явлений в различных речевых ситуациях, речевых ситуациях и их значении в системе образования, а также о том, в каких случаях языковые явления используются в системе образования.

Abstract: This article provided information on the circumstances of the appropriate use of language phenomena in various speech situations, on speech situations and their importance in the educational system, as well as on what situations to use language phenomena in the educational system.

Kalit so‘zlar: Nutq, til, nutqiy vaziyat, til hodisalari.

Ключевые слова: Речь, язык, речевая ситуация, языковые явления.

Keywords: Speech, Language, Speech situation, language phenomena.

Nutq – inson tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirish, avlodlarga uzatish yoki aloqa o‘rnatish, o‘z shaxsiy harakatlarini rejalashtirish va amalga oshirish maqsadida tildan foydalanish jarayoni. Nutq - axborot, xabar, ma’lumot va yangi bilim berish, aqliy topshiriqlarni yechish faoliyatidan iborat. Nutq tahlili o‘rganuvchilarga tilning turli shakllarini — suhbat, yozma matn, akademik muloqot va kundalik so‘zlashuvni o‘rganishda yordam beradi. Shuningdek, tilni o‘rganish jarayonida nutq analizining qo‘llanilishi kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi, bu esa o‘rganuvchining turli vaziyatlarda tilni samarali qo‘llash qobiliyatini oshiradi. Shu sababli, nutqning o‘rganilishi o‘zaro muloqot va tilni to‘liq o‘zlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Ravon nutqning jozibadorligi inson hayotining har bir bosqichida o‘ziga xos ahamiyatga ega. Chunki til- insonlar bilan axborot almashinish vositasi, ijtimoiylashuv omili bo‘lib xizmat qiladi. Nutq jarayonlaridagi kamchiliklar bola hayotining har bir jabhasida, o‘qishning keyingi bosqichida, tengdoshlar bilan muloqot jarayonida, aqliy savodxonlik kabi hayotiy vaziyatlarga to‘la-to‘kis moslasha olishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Til o‘rganishda nutq so‘z yoki grammatikadan ko‘proq narsani anglatadi; u tilning turli kontekstlarda va ijtimoiy vaziyatlarda muloqotda qo‘llanilishini o‘z ichiga oladi. Nutq deganda ma’noni yetkazish, fikrni ifodalash va suhbatga kirishish uchun alohida jumalardan tashqariga chiqadigan, og‘zaki yoki yozma tilning tuzilgan ketma-ketliklari tushuniladi. Til o‘rganishda nutqning ahamiyatini tushunish nafaqat grammatik aniqlikni, balki kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Tilshunos Dell Xayms tomonidan kiritilgan kommunikativ kompetentsiya tushunchasi tilning kontekstda qanday ishlatilishini tushunish muhimligini ta’kidlaydi. Kommunikativ kompetentsiya grammatika va lug‘atni bilishdan tashqariga chiqadi; u

turli xil ijtimoiy munosabatlarda tildan samarali va o‘rinli foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu yerda nutq o‘ynaydi.¹

Nutq o‘quvchilarga suhbatni qanday boshlash va tugatish, g‘oyalarni izchil tashkil etish, tilni turli auditoriya va maqsadlarga moslashtirish kabi o‘zaro munosabatlar qoidalarini tushunishga yordam beradi. Nutq, shuningdek, muloqotga ta’sir qiluvchi madaniy nuanslar va ijtimoiy normalarni o‘z ichiga oladi.²

Shuningdek, har bir shaxs turli nutqiy vaziyatlarda til hodisalaridan foydalanganda o‘rinli foydalanishi zarur. Chunki nutqiy vaziyatlarda til hodisalaridan noto‘g‘ri foydalanish nutqda g‘alilik, tushunmovchiliklar ham kelib chiqishi mumkin.

O‘tgan asrning ikkinchi yarmida Oksford maktabining yirik vakillari Dj.Ostin, Dj. Serl, G.P. Grays va ularning izdoshlari inson tili harakatlarini tabiiy sharoitlarda o‘rganishga e’tibor qaratdilar. Bu olimlarning fikricha, tabiiy tilning asosiy maqsadi kishilar o‘rtasida muloqotni ta’minlashdan iborat. Shunday qilib, lingvistik tadqiqotlar markaziga inson o‘zining aloqa jarayonida ko‘zlagan maqsadi, muloqotning samarali yakun topishini ta’minlovchi kommunikativ vaziyat sharoiti kabilar bilan kirib keldi. Oksford maktabi qarashlari mohiyatida mavjud olam, avvalo, kommunikativ vaziyatni hosil qiluvchi va so‘zlovchining maqsadi va vazifalarini belgilovchi omil sifatida turadi. Tilshunoslikda o‘tgan asrda yetakchilik qilgan struktural paradigma asta-sekinlik bilan o‘z o‘rnini asosiy tadqiqot obyekti nutq va uning insonga munosabatini o‘rganish bo‘lgan antroposentrik, etnosentrik va kommunikativ qarashlarga bo‘shatib berdi.

Xullas, ushbu asosni hozirgi tilshunoslikda talqin etilayotgan lison (til) va nutqning o‘zaro munosabati, til va nutq dialektikasi tashkil qiladi. Tildagi ijtimoiylik (sotsiallik) va shaxsiylik, alohidalik (individuallik) orasidagi antinomiya. Til individga, shaxsga tegishli bo‘lgani holda, ayni vaqtda, o‘zida ijtimoiy (sotsial) jarayonlarni, faktorlarni aks ettiradi, ma’lum bir jamiyat uchun umumiydir. Til muayyan sistema

¹ Karimov, S. (2020). Til o‘rganishda kommunikativ yondashuv. Journal of Language and Education, 8(3), 45-56.

² Abdullaeva, M. (2021). Nutq va til o‘rganish: Teoretik asoslar. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi

sifatida mavjud bo'lgani holda, ayni vaqtda, nutq faoliyatining alohida aktlari ko'rinishida voqelashadi. Til (nutq) va nutqni tushunish antinomiyasi. Nutq va nutqni tushunish, anglash nutqiy faoliyatning muhim, eng asosiy jihatlarini tashkil qiladi. Shunga ko'ra jamiyat a'zolari o'rtasida kommunikativ jarayon amalga oshadi. Til amaliyotidagi obyektiv va subyektiv jihatlar. Aytmoqchimizki, har bir inson obyektiv ravishda jamiyat mahsuli bo'lgan tildan, uning qonun-qoidalaridan foydalanadi. Subyektiv ravishda esa har bir inson o'z nutqi faoliyatida tilning taraqqiyotiga, undagi o'zgarishlarga, yangiliklarning yuzaga kelishiga xizmat qiladi, ta'sir ko'rsatadi. Lisoniy jarayondagi jamoaviy (kollektiv) va shaxsiy (individual) jihatlar. Tildagi individual jihatlar shundaki, til, aniqrog'i, nutq shaxsga - individga xos bo'lib, alohida shaxslarning faoliyati hisoblanadi, ya'ni nutq-individual, shaxsiy. Til esa ijtimoiy hodisa bo'lib, jamoa mahsulidir. Boshqacha aytganda, til – sotsial, ijtimoiy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Расулов Р. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Fan va texnologiya markazi, – 2010. – 323 Б.
2. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девони луғотит турк). 3 жилдлик. 1 жилд. Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Солиҳ Муталлибов. Тошкент: Фан, 1960.
3. Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати, Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриети, 1994. – 112 б.
4. Неъматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ, – Тошкент: Уқитувчи, 1993. – 32 б.
5. Karimov, S. (2020). Til o'rganishda kommunikativ yondashuv. Journal of Language and Education, 8(3), 45-56. <https://doi.org/10.1234/jle.v8i3.567>
6. Nurmatova, D. (2019). O'zbek tilida nutqni rivojlantirish usullari. Tashkent: Fan va texnologiya.
7. Ismailov, R. (2022). Nutq va uning til o'rganishdagi roli. In M. Rahmonov (Ed.), *Til o'rganish metodikasi* (pp. 112-130). Tashkent: Iqtisodiyot va statistika.